

DIALEKTICKÉ PROTIREČENIA AKO ZDROJ VÝVOJA SOCIALIZMU

DUŠAN LEŠKA, Ústav marxizmu-leninizmu UK, Bratislava

Problematika dialektických protirečení socialistickej spoločnosti priťahuje stále viac pozornosť teoretikov rôznych spoločenskovedných disciplín, o čom svedčí množstvo publikácií venovaných týmto otázkam v poslednom období v ZSSR, ČSSR, NDR a ďalších krajinách. Tento záujem je v plnej miere opodstatnený a je vyvolaný reálnymi potrebami spoločenskej praxe, výstavby socializmu. Nejedná sa o otázky výlučne akademické, ale späté s aktuálnymi spoločenskými premenami, s hľadaním a uvoľňovaním zdrojov a hybných síl vlastných socializmu. Týmto smerom boli orientované spoločenské vedy i na XVII. zjazde KSČ a zjazde KSS. V správe ÚV KSS súdr. Lenárt uviedol: „Očakávame, že spoločenské vedy budú oveľa smelšie, originálnejšie a koncepcnejšie prispievať k urýchľovaniu sociálno-ekonomického kultúrneho rozvoja našej spoločnosti odhaľovaním jeho reálnych zdrojov, hybných síl a vnútorných protirečení, skúmaním dialektiky vývoja politickej, ekonomickej, sociálnej a kultúrnej sféry života spoločnosti“ [1, s. 6].

Zakladatelia marxizmu-leninizmu venovali veľkú pozornosť materialistickej dialektike a jej jadru — učeniu o protirečení, ktoré umožňuje chápať pohyb ako samopohyb, odhaliť jeho vnútorný zdroj spočívajúci v boji protikladných stránok. Protirečenia sú hybnou silou vývoja všetkých javov a procesov v prírode, spoločnosti i v myslení. Materialistická dialektika dôsledne prekonala nielen objektívny a subjektívny idealizmus, ale aj mechanistický materializmus, ktorý vzhľadom na svoju neschopnosť postihnúť vnútorný zdroj vývinu bol nedôsledný a v chápaní spoločnosti idealistický. „Podmienkou poznania všetkých procesov sveta v ich ‚samopohybe‘, v ich spontánnom vývoji, v ich živom živote je poznanie týchto procesov ako jednoty protikladov. Vývoj je ‚boj‘ protikladov“ [2, s. 366], zdôrazňoval V. I. Lenin. Iba takýto prístup umožňuje nájsť zdroj pohybu javov a procesov v nich samotných, pochopiť ich podstatu, hybné sily a tendencie vývoja, „dáva kľúč k ‚skokom‘, k ‚prerušeniu postupnosti‘, k ‚zvratu do protikladu‘, k zániku starého a vzniku nového“ [2, s. 366].

Jednota prírody, spoločnosti a myslenia sa prejavuje okrem iného v tom, že tu pôsobia spoločné všeobecné dialektické zákony a protirečenia, ktoré však nadobúdajú odlišné formy prejavu v závislosti od úrovne pohybu hmoty. Osobitnú skupinu tvoria sociálne protirečenia, charakter ktorých je daný tým, že v spoločnosti máme do činenia so živými ľuďmi obdarenými vedomím a vôľou, ktorí sledujú svoje ciele a záujmy na rozdiel od prírody, kde pôsobia slepé, živelné sily. Sociálne protirečenia, podobne ako sociálne zákony, sú výslednicou konania ľudí, vznikajú a pôsobia iba v dôsledku ich činnosti.

V poslednom desaťročí sa začína v marxistickej literatúre nová etapa tvorivého rozpracovania otázok dialektických protirečení v rámci socializmu, ktorá sa vysporiadala s niektorými nesprávnymi a jednostrannými interpretá-

ciami štyridsiatych ako aj päťdesiatych—šesťdesiatych rokov. Boli dosiahnuté mnohé úspechy v skúmaní reálnych protirečení, avšak nedá sa povedať, že všetky teoretické a metodologické otázky boli už vyriešené. Existujú rôzne názory a prístupy k určeniu charakteru protirečení, k ich klasifikácii, k vymedzeniu základného protirečenia socializmu a pod. Za dôležitý smer výskumu, ktorý umožňuje prepojiť teóriu a prax, považujeme skúmanie charakteru pôsobenia a prejavu protirečení v socializme, mechanizmov ich poznávania a riešenia i otázku základného protirečenia socialistickej spoločnosti a komunistickej formácie vôbec.

Metodologický základ pre odlišenie základných typov protirečení nám poskytuje V. I. Lenin, ktorý napísal: „Antagonizmus a protirečenie vôbec nie je jedno a to isté. Prvé zmizne a druhé v socializme ostane“ (3, s. 357). V súlade s touto tézou hovoríme o dvoch historických typoch protirečení vo vývoji ľudskej spoločnosti: antagonistických a neantagonistických. Antagonistické protirečenia sú vlastné všetkým spoločensko-ekonomickým formáciám založeným na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov, existencií tried s nezmieriteľnými záujmami a ich triednom boji. Je dôležité konkretizovať a špecifikovať sociálnu podstatu a obsah antagonistických protirečení a ich kvalitatívny rozdiel v porovnaní s protirečeniami neantagonistickými. Aké sú spoločné podstatné črty a charakteristiky antagonistických protirečení?

1. Existencia nezmieriteľných triednych záujmov, ekonomický základ ktorých tvorí súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov;

2. Nemožnosť ich riešenia bez likvidácie ekonomickej základne na ktorej vznikajú, t. j. súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov;

3. Tendencie k maximálne ostrým formám boja;

4. Tendencie k zadržiavaniu ich riešenia (4, s. 37—38).

Nestačí teda konštatovať, že antagonizmus znamená jednotu nepriateľských vzájomne sa vylučujúcich stránok, ani takú jednotu, ktorá vyúsťuje do likvidácie jedného z protikladov, ale je nevyhnutné poukázať na jeho sociálny a ekonomický základ.

Sociálno-ekonomický základ neantagonistických protirečení tvorí spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov, v rámci ktorého sa vytvára jednota najhlbších záujmov všetkých tried a sociálnych vrstiev. Tieto kvalitatívne odlišné podmienky determinujú i nové formy vzniku a riešenia protirečení, ktoré Lenin charakterizoval ako spájanie, či zladovanie protikladov. Riešenie vznikajúcich protirečení nevyžaduje likvidáciu jednej z protikladných stránok, pretože obidve sú spoločne zainteresované na ich prekonaní, čo vedie k upevneniu sociálno-politickej jednoty spoločnosti. Vzniká tu však otázka, či neustále upevňovanie sociálno-politickej jednoty ľudu neznamená popieranie tézy o relatívnosti jednoty a absolútnosti boja protikladov. Niektorí autori sa pokúšajú obísť tento problém tvrdením, že zákon jednoty a boja protikladov patrí do „kompetencie“ dialektického materializmu, kým pojem jednoty spoločnosti sa vzťahuje na sociálnu teóriu. Takéto odtrhávajúce dialektického materializmu od sociálneho výskumu by vlastne znamenalo popieranie jeho metodologického významu. Okrem toho, protirečenia v spoločnosti vystupujú prostredníctvom záujmov a dialektické protirečenia pôsobia výlučne v ich rámci. Preto je nevyhnutný iný prístup. Nastolenie otázky „alebo jednota, alebo protirečenie“ je metafyzické. Jednota, vrátane sociálno-politickej jednoty spoločnosti, nielenže obsahuje protikladné stránky v podobe záujmov tried a sociálnych

vrstiev, ale sa dosahuje iba v dôsledku ich vzájomného pôsobenia. Jednotu nechápeme ako absolútny pokoj, či absenciu protikladov, ale ako taký stupeň ich vzťahov, ktorý je optimálny pre vývoj procesov v danej etape. Je to podmienené tým, že v socialistickej spoločnosti súčasne so spoločenským vlastníctvom výrobných prostriedkov existujú pozostatky starej deľby práce, ktoré sa odrážajú v podstatných rozdieloch v objektívnom postavení tried a sociálnych vrstiev a plodia ich niektoré odlišné, špecifické záujmy. Jednota spoločnosti sa dosahuje prostredníctvom spájania celospoločenských a špecifických záujmov a potrieb. Nakoľko všetky triedy a sociálne vrstvy sa nachádzajú v pohybe, jednota je neustále narušovaná a musí byť znova obnovovaná. Elementy nesúladu sú teda prirodzené a pri skorom odhalení a riešení sa stávajú zdrojom vývinu.

Každé protirečenie v socialistickej spoločnosti prechádza tromi základnými stupňami vývoja:

1. Stupeň jednoty, súladu protikladných stránok, ktorý vytvára optimálne podmienky pre rozvoj;

2. Stupeň rozdielnosti, rozlíšenia, keď začína prevládať nesúlad, protiklad. Na tomto stupni treba poznať protirečenie — preniknúť od javovej stránky k podstate, odhaliť príčiny, ktoré ho vyvolali;

3. Stupeň riešenia, prekonania protirečenia, keď sa prostredníctvom vhodných premien v obidvoch protikladných stránkach dosahuje znovunastolenie ich jednoty na vyššom stupni a táto sa opäť stáva zdrojom dynamického rozvoja (5, s. 7—8).

Také sú tri zákonité nevyhnutné stupne vývoja a reprodukcie dialektických protirečení. V prípade že sa protirečenie nepoznáva, neskúma, neprijímajú sa opatrenia, protirečenie sa zozstruje, zaužuje, vyvoláva mnoho sprievodných protirečení, protikladné stránky sa oddeľujú, narastá ich nesúlad a napätie, čo môže vyústiť do konfliktu či krízovej situácie v spoločnosti (5 s. 8). Tento stupeň však nie je zákonitý ani nevyhnutný, ale práve naopak, vyskytuje sa iba v prípade chýb v činnosti strany a štátu. Prednosťou socialistickej spoločnosti je, že protirečenia môžu byť včas odhalené a využívané ako hybné sily.

V nedávnej minulosti sa objavili v marxistickej literatúre názory o možnosti prerastania neantagonistických protirečení v antagonistické, o existencii antagonizmov, či ich prvkov v socialistickej spoločnosti. Diskusia na túto tému pokračuje i v súčasnosti. Dôsledné prekonanie podobných prístupov vyžaduje predovšetkým akcentovať kvalitatívny rozdiel v sociálnej podstate týchto dvoch typov protirečení, a z druhej strany upresniť, o akú etapu vývoja socializmu sa jedná.

Antagonistické protirečenia existujú súčasne s neantagonistickými iba v rámci prechodného obdobia, keď prebieha ostrý boj medzi „porazeným, ale nezlikvidovaným kapitalizmom a rodiacim sa, ale ešte úplne slabým komunizmom“ (6, s. 89). Robotnícka trieda, ktorá má v svojich rukách politickú moc, cieľavedome likviduje kapitalistický sektor v ekonomike, rozširuje socialistický základ na všetky sféry spoločenského života a odstraňuje tak sociálnu bázu antagonizmov. Po vybudovaní základov socializmu je odstránená pôda pre sociálne antagonizmy, zdrojom vývoja sa stávajú zákony a protirečenia vlastné socialistickej spoločnosti. Možnosti prerastania neantagonistických protirečení v antagonistické sa často argumentujú odvolávaním sa na udalosti v Maďarsku r. 1956, na krízu v ČSSR r. 1968—1969, či na udalosti

v Poľsku v rokoch 1980—1982. Ako ukazujú posledné udalosti z Poľskej ľudovej republiky, chyby a subjektivismus v činnosti strany a štátu spôsobili zostrenie protirečení, ktoré prerástli do konfliktu medzi robotníckou triedou a socialistickým štátom, do spoločenskej krízy. Avšak ani tento stupeň zostrenia nie je totožný s prerastaním do antagonizmu. Protirečenie bolo možné riešiť obnovením všetkých funkcií socialistického štátu bez zmien v objektívnom postavení robotníckej triedy, bez zásahov do vzťahov vlastníctva výrobných prostriedkov [7, s. 733—734]. Z toho vyplýva, že ani zostrenie protirečení, ich vyústenie do konfliktu, či krízy ešte neznamená prerastanie do antagonizmu. V diskusii o týchto otázkach I. Hrůza poznamenal: „Pretože rozdiel týchto dvoch typov spoločenských rozporov je výsledkom ich zásadne rozdielneho ekonomického základu a podstaty, je predovšetkým kvalitatívny, nie je vzájomné ‚prerastanie‘ možné“ [8, s. 78]. Nemožno však popierať skutočnosť, že konflikt, či kríza vytvárajú podmienky vhodné pre nástup antisocialistických síl. Charakter sociálneho protirečenia by sa však zmenil iba v prípade kontrarevolučného prevratu, zvrhnutia politickej moci robotníckej triedy a nastolenia súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov. Takýto vývoj však nemôžeme nazvať prerastaním, nakoľko ide o prerušenie postupnosti.

Niektorí autori hovoria o individuálnom antagonizme, vzhľadom na to, že pre sociálne antagonizmy neexistuje pôda, i po prechodnom období pretrvávajú v spoločnosti určité skupiny, ktoré sú v nepriateľskom pomere k socializmu. Takýto pojem by mohol byť funkčný pre označenie niektorých protispoločenských, socializmu nepriateľských javov, je však potrebné upresniť jeho obsah. Jedná sa zrejme o antagonizmus vzájomne nezávislých síl, ktorý nemá sociálny základ, nevyrastá z podstaty javov a procesov a vzniká spravidla tam, kde sa vývin vnútorných protirečení brzdí pôsobením vonkajšej sily [9, s. 169].

Podobne ako sociálne zákony i protirečenia sa premietajú do subjektívnej, resp. motivačnej sféry konania tried a sociálnych vrstiev prostredníctvom potrieb, záujmov a cieľov. Záujmy a potreby vystupujú ako forma prejavu spoločenských vzťahov a majú objektívny charakter. Preto tiež Marx poznamenal, že „spoločný záujem neexistuje len v predstave ako ‚všeobecné‘, ale predovšetkým v skutočnosti ako vzájomná závislosť individuí, medzi ktorými je práca rozdelená“ [10, s. 233]. Sú teda podmienené procesom spoločenskej výroby, deľbou práce a väzbami, ktoré vznikajú vo výrobe. Potrebu tvorí súhrn komponentov objektívne nevyhnutných pre existenciu a rozvoj určitého systému. Môžeme hovoriť o biologických a sociálnych potrebách, ktoré sú bohato vnútorné členené, dynamické; uspokojená potreba plodí potreby nové. „Obsah záujmu subjektu tvorí spôsob jeho sociálnej sebarealizácie, ktorý vystupuje vždy ako spôsob uspokojenia tej alebo inej potreby“ [11, s. 42]. Záujmy sú podmienené postavením tried a sociálnych vrstiev v systéme spoločenských vzťahov, a preto vzniká problém ich poznania, adekvátneho odrazu a konania v súlade s nimi. Poznané záujmy sa stávajú motívmi a podnecujúcimi silami, odrážajú sa v cieľoch, ktoré si ľudia vytýčujú. Každé individuum sa zapája do dejnotvornej činnosti predovšetkým ako predstaviteľ určitej triedy a jeho individuálne záujmy a potreby môžu byť uspokojené iba na platforme triednych záujmov a v závislosti od nich. Úspech činnosti osobnosti je potom podmienený tým, nakoľko správne a úplne poznáva záujmy vlastnej triedy a sociálnej skupiny a koná v súlade s nimi.

Dôležitou metodologickou požiadavkou je skúmať protirečenia socialistickej spoločnosti v jednote s jej objektívnymi zákonmi. V opačnom prípade môžeme nachádzať desiatky protirečení bez toho, že by sme postihli podstatné súvislosti. „Rozdvojenie jedného a poznanie jeho protirečivých častí... je podstata [jedna z podstatných vlastností, jedna zo základných, ak nie základná osobitosť, alebo črta] dialektiky“ [2, s. 365] napísal V. I. Lenin. Toto rozdvojenie sa týka jednej podstaty, či podstatných stránok jedného javu, alebo procesu, vzťah ktorých tvorí i obsah zákona. „Zákon je vzťah... Vzťah podstat, alebo medzi podstatami“ [2, s. 167]. Podstatné stránky, vzťah ktorých tvorí daný zákon, sú zároveň protikladmi vnútorného protirečenia, hybnou silou vývoja. Dialektické protirečenia teda tvoria krajnosti vznikajúce diferenciáciou tej istej podstaty, ktoré sa vzájomne podmieňujú, predpokladajú, dopĺňajú a sprostredkujú [9, s. 164]. Iba imanentné protirečenia späté s objektívnymi zákonmi sú zdrojom vývoja socialistickej spoločnosti. Nemôžeme ich zamieňať s formálnymi protirečeniami, ktoré vystupujú ako rozdiely medzi podstatami, vzájomne sa nepodmieňujú a nesprostredkujú. Klasifikáciu protirečení a ich systém, vrátane hlavného protirečenia, možno teda odvodiť od klasifikácie a systému zákonov komunistickej formácie. Hoci v tejto otázke tiež neexistuje zhoda názorov, v sovietskej odbornej literatúre boli dosiahnuté pozitívne výsledky, ktoré možno využiť pri skúmaní protirečení.

Za východiskovú pokladáme otázku určenia základného protirečenia komunistickej formácie a jej prvé fázy, ktoré v rozhodujúcej miere vplýva na všetky ostatné protirečenia, na celkový stav spoločnosti a od neho môžeme odvodiť systém ostatných protirečení. Podstata komunistickej spoločensko-ekonomickej formácie nadobúda v rámci svojej prvej fázy špecifickú formu prejavu, preto môžeme hovoriť o relatívne samostatnej podstate socializmu, a teda i jeho základnom protirečení. Základné protirečenie musí spĺňať nasledovné požiadavky: 1. Je to podstatné protirečenie spojené s najhlbšími vzťahmi a vnútornými štruktúrami; 2. Prekonanie základného protirečenia vyústi do zmeny podstaty daného javu, alebo procesu, do nového kvalitatívneho stavu; 3. Pôsobí počas celej existencie javu, alebo procesu, ktorého základným protirečením je; 4. Nakoľko je späté s podstatou procesu, evolucionizuje súčasne s ním a stupeň jeho zostrenia v rozhodujúcej miere vplýva na samotný proces a všetky jeho ostatné protirečenia [12, s. 20].

V odbornej marxistickej literatúre existuje množstvo odlišných formulácií i prístupov k vymedzeniu základného protirečenia. V poslednom období sa časť sovietskych teoretikov zhoduje v tom, že základné protirečenie spočíva v dialektike výrobných síl a výrobných vzťahov, čiže v spôsobe výroby [5; 12]. Argumentuje sa spravidla tým, že spôsob výroby tvorí základ spoločensko-ekonomickej formácie a v rozhodujúcej miere ovplyvňuje jej pohyb. Podľa nášho názoru nemôžeme s takouto formuláciou súhlasiť. I v prípade, že konkretizujeme toto všeobecné protirečenie vlastné všetkým formáciám na špecifické podmienky komunistickej spoločnosti, môžeme hovoriť len o základnom ekonomickom protirečení, no nie o protirečení formácie ako takej. Nikto z marxistov nepochybuje o tom, že spôsob výroby tvorí základ spoločensko-ekonomickej formácie, avšak nemôžeme zabúdať tiež na to, že nevyčerpáva celú jej sociálnu podstatu. Týka sa to najmä komunistickej spoločnosti, ktorá sa rozvíja na základe poznávania a využívania objektívnych zákonov, čo je možné iba vďaka novému typu interakcie základne a nadstavby, ktorej naj-

vyšším cieľom je všestranný a harmonický rozvoj osobnosti. Z toho dôvodu sociálne faktory, sociálne vzťahy, človek ako cieľ i ako prostriedok spoločenského vývoja musia byť obsiahnuté v základnom zákone, a teda aj v základnom protirečení komunistickej formácie. Nemôžeme si predstaviť dynamický rozvoj ekonomiky bez aktívneho vplyvu politickej a ideologickej sféry, preto musí byť zohľadnená v základnom protirečení nielen dialektika výrobných síl a výrobných vzťahov, ale aj dialektika spoločenskej základne a nadstavby, ktorá implikuje utváranie komplexných podmienok pre všestranný rozvoj osobnosti.

Skúmanie protirečení vyžaduje predbežne určiť špecifiku ich pôsobenia v socialistickej spoločnosti, ktorá spočíva podľa nášho názoru v tom, že sa prejavujú a taktiež riešia v rovine vzťahov medzi subjektom a objektom riadenia. Subjekt sociálneho riadenia nie je totožný so subjektívnym faktorom, ale charakterizuje sa prijímaním riadiacich rozhodnutí a zabezpečovaním ich praktického uskutočňovania. Objekt riadenia tvorí časť objektívnej reality, na ktorú je zameraná aktivita subjektu a zahrnuje adresátov riadiacich rozhodnutí, ktorí sú povolaní riešiť určité úlohy (13, s. 71—74). Adresáti nie sú len objektom riadenia, ale v iných súvislostiach, vo vzťahu k nižším článkom vystupujú ako subjekty riadenia. Rozdiel medzi subjektom a objektom sociálneho riadenia je teda relatívny, vzťahuje sa vždy na určitý konkrétny systém. Nakoľko bol prekonaný antagonizmus medzi vládnuťou triedou a ovládanými masami, subjekt i objekt riadenia tvoria pracujúci, ktorí prejavujú sociálnu aktivitu, vzťahy medzi nimi sú založené na jednote najhlbších záujmov. „Robotnícka trieda i ostatné vrstvy pracujúcich vykonávajú dvojedinú úlohu, ktorá má subjektívnu i objektívnu stránku“ (14, s. 55). Sociálne riadenie preniká všetkými vzťahmi spoločnosti, je vnútornou zložkou mechanizmu využitia objektívnych zákonov ako aj riešenia vnútorných protirečení.

Základné protirečenie je vlastne rozdvojením základného zákona komunistickej formácie, ktorý spočíva v harmonickom a všestranom rozvoji človeka a spoločnosti na základe plánovitého rozvoja výroby a celého sociálneho života (15, s. 153). Celospoločenský subjekt riadenia tvorí jednu stránku tejto podstatnej závislosti, nakoľko z poverenia pracujúcich cieľavedome realizuje základnú tendenciu k všestrannému a harmonickému rozvoju všetkých členov spoločnosti, organizuje ich činnosť v súlade s objektívnymi zákonmi. Na druhej strane vystupuje objekt riadenia — pracujúci, ich postavenie v spoločnosti, dosiahnuté výsledky a možnosti v realizácii základnej tendencie, stupeň ich rozvoja, uspokojovanie materiálnych a duchovných potrieb a záujmov ako aj stupeň ich sociálnej a politickej aktivity. Charakter daného protirečenia vyplýva z novej kvality komunistickej formácie, ktorá sa ako prvá v dejinách rozvíja na základe poznávania a využívania objektívnych zákonov v činnosti subjektov sociálneho riadenia. Špecifikum pôsobenia základného protirečenia v rámci prvej fázy komunistickej formácie spočíva v tom, že riadenia má politický charakter, je sprostredkované politickou sférou, politickými nástrojmi. S prechodom do vyššej fázy formácie, keď odumrie štát, politika i politické vzťahy, riadenie sa bude uskutočňovať priamo medzi objektom a subjektom riadenia, ktorý bude zjednocovať protirečenia špecifických záujmov jednotlivých pracovných kolektívov.

Subjekt sociálneho riadenia, ktorý tvorí KSČ, štátne a hospodárske orgány a spoločenské organizácie, je vnútorne bohato štruktúrovaný a prispô-

sobený objektu riadenia — spoločnosti ako celku, alebo jej podsystémom. Môžeme ho členiť horizontálne na oblasti :poločenského života a vertikálne na články riadenia od najnižších až po celospoločenské. Základné protirečenie je výslednicou pôsobenia protirečení v jednotlivých sférach spoločnosti ako aj na jednotlivých úrovniach riadenia. Na najvyššiu, t. j. celospoločenskú úroveň sa dostávajú protirečenia, ktoré neboli, či nemohli byť riešené na nižších článkoch, a z druhej strany celospoločenský subjekt riadenia svojím konaním a opatreniami vytvára rozhodujúce dimenzie a celkový rámec pre riešenie protirečení na najnižších stupňoch. Takto chápané základné protirečenie obsahuje nielen dialektiku výrobných síl a výrobných vzťahov, ale aj pôsobenie jednotlivých oblastí spoločnosti, dialektiku základne a nadstavby.

Tieto základné súvislosti môžeme dokázať a ilustrovať prostredníctvom skúmania protirečení v jednotlivých sférach spoločenského života. Začneme od dialektiky výrobných síl a výrobných vzťahov. V podmienkach kapitalizmu sa toto protirečenie premieňa do nezmieriteľných triednych záujmov, z ktorých jeden je zameraný na zachovanie danej protirečivej jednoty a druhý je deštruktívny. V socialistickej spoločnosti ich súlad nie je podmienený zmenou kvality a celého systému výrobných vzťahov, ale presadzuje sa cieľavedome ako trvalá tendencia. Brzdenie výrobných síl niektorou zo stránok výrobných vzťahov nachádza svoj odraz v protirečení určitých tried, či sociálnych vrstiev medzi ich potrebami a objektívnymi podmienkami ich ekonomickej sebarealizácie. Neexistuje však trieda ani vrstva, ktorá by bola orientovaná na zadržiavanie, či zostrovanie daného protirečenia, ale všetky sú viac či menej zainteresované na jeho riešení a znovunastolení jednoty výrobných síl a výrobných vzťahov. Možno v takom prípade vôbec hovoriť o protirečení? Podľa nášho názoru protirečenie sa prejaví v rovine vzťahov medzi subjektom a objektom riadenia na jednotlivých úrovniach — od najnižšej, až po celospoločenskú, pokiaľ sa nerieši. Úlohou subejktu riadenia je odhaliť príčiny, ktoré plodia protirčenie, prijať konkrétne opatrenia na jeho riešenie. Mnohé protirečenia však nemôžu byť riešené na pôde ekonomickej, ale premietajú sa rôznymi spôsobmi do politickej sféry, kde sa identifikujú a podnikajú sa kroky na ich riešenie. Týka sa to napr. otázok zdokonaľovania hospodárskeho mechanizmu, sústavy plánovania a riadenia národného hospodárstva, pohybu a zblížovania dvoch foriem vlastníctva (v ekonomickom i právnom aspekte) a pod. Do ekonomickej sféry stále viac a aktívnejšie preniká štát a politické nástroje, ekonomická nevyhnutnosť je sprostredkovaná politikou.

Na XVII. zjazde KSČ, ktorý vytýčil líniu na urýchlenie sociálno-ekonomického rozvoja našej spoločnosti, bola zdôraznená nevyhnutnosť neustáleho skvalitňovania výrobných vzťahov. „Zabezpečiť ďalší dynamický rozvoj národného hospodárstva si vyžaduje neustále zdokonaľovať systém plánovania a riadenia ekonomiky, postupne prebudovať hospodársky mechanizmus“ (16, s. 3) — povedal súdr. G. Husák. I ďalšie opatrenia vypracované na zjazde — upravenie vzťahov medzi centrom a nižšími článkami riadenia, využívanie ekonomických nástrojov a metód riadenia, rozšírenie účasti pracujúcich na riadení výroby — sú orientované na nastolenie jednoty výrobných síl a výrobných vzťahov, a súčasne s tým zohľadňujú vplyv politických aspektov na ekonomiku.

Politické záujmy odrážajú vzťahy medzi triedami a sociálnymi vrstvami v otázke participácie na politickej moci za účelom vytvorenia optimálnych podmienok na vlastný rozvoj a sebarealizáciu. Politickú moc má v svojich ru-

kách robotnícka trieda na čele s komunistickou stranou, ktorá vyjadruje celospoločenský záujem, vývoj smerom k prekonávaniu triednych rozdielov. Práve jednotlivé zložky politického systému vytvárajú široký priestor pre účasť väčšiny a postupne všetkých pracujúcich na riadení spoločností, tvoria pôdu, na ktorej sa zjednocujú celospoločenské a skupinové záujmy a potreby. Preto tiež súd. G. Husák v politickej správe ÚV KSČ XVII. zjazdu KSČ zdôraznil: „Ako budeme skvalitňovať a spružňovať politický systém socializmu, ktorého jadrom je moc ľudu, tak sa bude upevňovať celé naše spoločenské zriadenia a vytvárať nové možnosti dynamického rozvoja spoločnosti“ (16, s. 4). Socialistický štát, ktorý je hlavným orgánom politickej moci, je súčasne hlavným nástrojom riadenia spoločnosti, organizovania činnosti pracujúcich v súlade s objektívnymi zákonmi. Protirečenia v politickej sfére sa tiež prejavujú vo vzťahoch medzi subjektom a objektom politického riadenia a súčasne s tým sa tu koncentrujú protirečenia z ostatných oblastí spoločenského života.

Politika sprostredkuje vzťah ekonomiky s duchovnou sférou, ktorá je odrazom objektívnej reality. Duchovné záujmy vyjadrujú vzťahy tried a sociálnych vrstiev k určitým teóriám, názorom, ideológii, morálnym normám, umeniu a pod., a vzťahy medzi nimi v otázke týchto hodnôt. Cieľom socialistickej spoločnosti je upevňovať materialistický svetonázor vo vedomí pracujúcich, formovať ich kultúrne potreby a morálne normy, aktívnu životnú pozíciu. Duchovná kultúra preniká do všetkých oblastí života spoločnosti a prejavuje sa ich prostredníctvom, je neodmysliteľnou zložkou konania ľudí. Protirečenia v duchovnej sfére, resp. medzi duchovnou a ekonomickou oblasťou sa riešia prostredníctvom špecifických politických prostriedkov a nástrojov. Pre duchovnú sféru vyplynuli zo záverov XVII. zjazdu KSČ náročné úlohy spojené so zmenami v myslení pracujúcich. „Je to úloha, ktorá je spätá s veľkým bojom za zmenu myslenia a celkovej psychológie človeka. Je to boj proti zotrvačnosti, veľakrát i neschopnosti a nechuti zmeniť vžitú formu práce a prejsť k novým metódam, ktoré zodpovedajú dnešným potrebám“ (16, s. 5). Obsahom týchto zmien je dosiahnuť rozhodný obrát v prístupe pracujúcich k riešeniu aktuálnych ekonomických, politických i sociálnych úloh.

Z uvedeného vyplýva, že objektívne protirečenia v záujmoch tried a sociálnych vrstiev sa prejavujú vo vzťahoch medzi subjektom a objektom riadenia v jednotlivých sférach a na jednotlivých stupňoch riadenia; mnohé z nich sa premietajú do politickej sféry, ktorá je kompetentná prijímať zodpovedajúce riešenia. Základné protirečenia je potom výslednicou zložitého pôsobenia všetkých protirečení v spoločnosti a jeho stav v rozhodujúcej miere vplyva na ich vývoj.

Čo sa týka ďalšej klasifikácie protirečení, domnievame sa, že v socialistickej spoločnosti pôsobia tri základné skupiny:

1. Protirečenia socializmu ako spoločenského zriadenia;
2. Protirečenia v rámci socialistického spoločenstva (krajiny združené v RVHP a Varšavskej zmluve), ktoré stále viac vstupujú do vnútorných protirečení vývoja všetkých zúčastnených krajín;
3. Vonkajšie protirečenia, ktoré sú tvorené charakterom súčasnej epochy a sú antagonistické.

Protirečenia socializmu ako spoločenského zriadenia sú jednotou špecifického prejavu protirečení komunistickej formácie v rámci jej prvej fázy

a protirečenie vlastných len socializmu. Možno ich rozdeliť na dve základné skupiny:

1. Imanentné protirečenia, ktoré vyplývajú z podstaty, vnútorných zákonitostí a ich riešenie je hybnou silou vývoja;

2. Formálne protirečenia, kde patria už spomínané individuálne antagonizmy ako protirečenie medzi podstatou socializmu a prežitkami kapitalizmu, resp. negatívnymi javmi, ktoré sa reprodukujú už v socialistickej spoločnosti, neadekvátne poznanie objektívnych záujmov v činnosti sociálnych subjektov, keď konajú proti celospoločenským záujmom a pod. Tieto protirečenia nevyplývajú zo sociálnej podstaty socializmu, vzájomne sa nepodmieňujú a nesprostredkujú a riešia sa prijatím jednej a odmietnutím druhej stránky protirečenia.

V rámci imanentných protirečení okrem základného môžeme hovoriť o protirečeniach jednotlivých sfér spoločenského života — ekonomickej, politickej, sociálnej a duchovnej ako aj o protirečeniach na jednotlivých stupňoch riadenia a pod. Uvedenú klasifikáciu by bolo možné ďalej konkretizovať podľa mnohých iných kritérií, avšak toto základné vymedzenie má rozhodujúci význam pre potreby spoločenskej praxe.

Náročné úlohy, ktoré boli vytýčené na XVII. zjazde KSČ, hlavne urýchlenie sociálno-ekonomického rozvoja prostredníctvom uplatňovania výsledkov vedecko-technickej revolúcie, intenzifikácie všetkých oblastí života spoločnosti, vyžadujú aktívnejšie využívať zdroje vývoja obsiahnuté v imanentných protirečeniach socializmu. Aby sa to dosiahlo, treba predovšetkým dôslednejšie poznávať a zohľadňovať špecifické potreby a záujmy jednotlivých tried a sociálnych vrstiev, prehĺbovať výrobnú demokraciu v jednote s politickou, zdokonaľovať mechanizmy plánovania a riadenia na všetkých stupňoch ako aj ich vzájomnú koordináciu a subordináciu, poznávať charakter vzťahov medzi objektom a subjektom riadenia. Ide teda o skvalitnenie mechanizmov, ktoré uľahčujú prejav, poznanie a riešenie protirečení, a tým prispievajú k urýchľovaniu rozvoja socialistickej spoločnosti i upevňovaniu jej sociálno-politickej jednoty.

LITERATÚRA

1. Správa Ústredného výboru KSS o plnení uznesenia XVI. zjazdu KSČ, rezolúcie zjazdu KSS a o ďalších úlohách strany na Slovensku prednesená prvým tajomníkom ÚV KSS s. Jozefom Lenártom na zjazde KSS 13. marca 1986. Pravda, 14. marca 1986.
2. LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Bratislava 1980.
3. Leninskij zbornik. T. XI. Moskva 1929.
4. DUDEL, S. I. — KOZLOVSKIJ, V. J.: Problemy dialektiki zrelogo socializma. Moskva 1981.
5. SEMJONOV, V. S.: Problema protivorečij v uslovijach socializma. In: Voprosy filosofii 1982, č. 9.
6. LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 30. Bratislava 1954.
7. KOSING, A.: Über die Widersprüche der sozialistischen Gesellschaft. In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1984, č. 8—9.
8. Beseda: Charakter rozporů a jejich řešení v socialismu. In: Nová Mysl 1985, č. 10.
9. ČERNÍK, V.: Dialektické protirečenia a pojem krajnosti. In: Filozofia 1985, č. 2.
10. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zv. 1. Bratislava 1977.
11. LAVRIJENKO, V. N.: Problema socialnych interesov v leninizme. Moskva 1978.

12. BUTENKO, A. P.: Protivorečija razvitija socializma kak obščestvennogo stroja. In: Voprosy filosofii 1982, č. 10.
13. MARKOV, M.: Teorija socialnogo upravljenija. Moskva 1978.
14. PITTNER, M.: Dialektickomaterialistické pojetí vztahů mezi subjektem a objektem v systému řízení — důležitý prostředek zvyšování efektivity plánovitého řízení. In: Filozofický časopis 1986, č. 1.
15. KOVALEV, A. M.: Nekotoryje aktualnyje problemy teorii naučnogo kommunizma. Moskva 1979.
16. Politická správa Ústředního výboru KSČ XVII. zjazdu KSČ prednesená generálnym tajomníkom ÚV KSČ s. Gustávom Husákom. Pravda, 25. marca 1986.